

400 let po Shakespearju

Andrej Zavrl

Christopher Marlowe in njegov slavnejši sodobnik na ekranu

Okrog elizabetinskega dramatika, pesnika in prevajalca Christopherja Marlowa (1564–1593) so se v stoletjih po njegovi smrti napletle fantastične zgodbe, v katerih Marlowe ni le eden najpomembnejših avtorjev (angleške) renesančne književnosti, ki je bil ob smrti večji in vplivnejši od svojega sodobnika, dva meseca mlajšega Williama Shakespeara, ampak tudi sodomit, ateist, ljubitelj tobaka, briljanten učenjak, mednarodni vohun, ponarejevalec denarja, pretepač, politični oporečnik, revolucionar in žrtev političnih zarot.

Njegov sodobnik je o njem zapisal, da je trdil, da je biblijska kronologija glede nastanka sveta in ljudi napačna, da je bil Mojzes prevarant, da je religija namenjena zastraševanju ljudi, da je bil Jezus pankrt in da je imel intimne stike s Samarijanko in njeno sestro in z evangelistom Janezom ter da so vsi, ki ne ljubijo tobaka in dečkov, bedaki. Ko mu univerza v Cambridgeu, kjer je študiral, najprej ni omogočila dokončanja študija,

je kraljičin kronski svet posredoval s sporočilom univerzi, da se je kljub zlonamernim govoricam »v vseh dejanjih vedel primerno in diskretno, s čimer je njenemu Veličanstvu dobro služil«. In za konec: Marlowe je bil smrtno zaboden v nekem penzionu, star devetindvajset let. Je šlo za račun, obračun ali božjo kazen? Ali pa je svojo smrt celo samo uprizoril in odtlej pisal pod drugim imenom – morda celo tistega Shakespeara iz Stratforda na reki Avon. Nič presenetljivega torej ni, da ga imenujejo križanec med Oscarjem Wildom in Jackom Razparačem ali pa Joe Orton oziroma Curt Cobain oziroma James Bond elizabetinske drame.

Skratka, kdo bi rekel: popoln filmski lik. In če je Shakespeare najbolj filman avtor vseh časov – od nemih priredb do vesternov, muzikalov, Holly- in Bollywooda ter filmov, posnetih v tradiciji japonskega gledališča no, med katerimi so klasike Oliviera, Kurosawe, Wellesa, Kozinceva,

Zeffirellija, Branagha, Taymor ... –, filmov o Marlowu tako rekoč ni. Njegova filmografija je še dosti ubornejša od njegove prisotnosti v literarni zgodovini, kjer je kljub večstoletnemu zanemarjanju danes vendarle dosti nadoknadenea.

* * *

Najprej kratka opomba, o čem ta članek ne bo govoril. Prva omejitev, ki si jo bom zastavil, poteka po včasih sicer nevidni črti med fikcijo in dokumentarnimi filmi oziroma serijami (kot je bila na primer *In Search of Shakespeare* Michaela Wooda, BBC, 2003). Upošteval bom le prvo. Prav tako se ne bom posebej poglobljal v filmske adaptacije Marlowovih besedil, čeprav bi si jo vsaj kanonizirani Jarmanov film *Edvard II.* (1991) gotovo zaslužil. S tem je hkrati rečeno, da ne bom upošteval posnetkov gledaliških uprizoritev, ki so izšli na različnih video formatih.

Za uvod naj vendarle omenim še nekaj drugih adaptacij Marlowovih dram. Že **Faust** F. W. Murnaua iz leta 1926 je poleg drugih virov deloma črpal tudi iz Marlowa. Leta 1967, dve leti po uspehu gledališke produkcije *Doktorja Fausta*, je bila posneta tudi filmska priredba te Marlowove drame z isto zasedbo (Richard Burton kot Faust in Elizabeth Taylor kot Helena Trojanska, režirala sta jo Richard Burton in Nevill Coghill). Film je bil pri kritiki sicer neuspešen¹, se je pa močno skliceval na zunajfilmsko resničnost slavnega razmerja med Liz Taylor in Burtonom, na njeno fatalnost in njene takratne tovrstne filmske vloge, predvsem na Kleopatru². Drugi znameniti *Faust*, s konca 20. stoletja, je **Faust** (1994) Jana Švankmajerja, ki Marlowovo besedilo križa z besedili Goetheja, Grabbeja, Gounoda, z legendami in s tradicionalnim češkim lutkarstvom³. Naj dodam le še edino adaptacijo Marlowovega *Malteškega Judo* – nizkoprorračunsko priredbo Douglasa Morsa iz leta 2012, **The Jew of Malta**.

Včasih so odlomki iz Marlowovih besedil vključeni v scenarije, ki z njim sicer niso posebej tesno povezani. Tako se vrhunec vohunskega trilerja **The Deadly Affair** (1966, Sidney Lumet, scenarij Paul Dehn), posnetega po le Carréjevem prvem romanu *Call for the Dead*, začne razpletati v gledališču, kjer uprizarjajo Marlowovega *Edvarda Drugega*. Vsi glavni akterji so v gledališki publikli, od Marlowove igre pa v treh kosih vidimo tri krajše dele: Gavestonov uvodni monolog, naročilo morilcu kralja Edvarda II. in na koncu še kraljev umor. (To, mimogrede, niso prve gledališke sekvence v tem filmu; že prej smo gledali vajo za Shakespearovega *Macbetha*.)

Na začetku filmske priredbe Shakespearovega *Riharda III.* (1995, Richard Loncraine), postavljene v na nacizem spominjajočo estetiko, pa big band, okrašen z inicialkama W in S, prepeva Marlowovo pesem »Zaljubljeni pastir svoji dragi«. Pesem je torej implicitno spet pripisana Shakespearu, kot je bila, ko je izšla prvič, leta 1599, po Marlowovi smrti, v Shakespearu pripisani zbirki *The Passionate Pilgrim*.

* * *

Moj pregled se bo omejil na biografske in avtorske spekulacije. Pisanje biografij – najsibo znanstveno, poljudno ali filmsko – je neizogibno sestavljanje konstruktov, ki dostopne podatke opomenjajo in povezujejo v skladu z znanjem, vrednotami, nameni in sposobnostmi tega, ki biografijo (ali v tem primeru scenarij) piše. Biografije Christopherja Marlowa niso nikakršna izjema. Nasprotno, ob njihovem branju postane nadvse očitno, da gre za biografske hipoteze, včasih pa smo soočeni s spekulacijami, za katere je nemogoče najti povezave z dostopnimi dokazi. Toda česar ni v dejstvih, lahko kakor naročena zapolni fikcija, najsibo literarno leposlovje ali pa film. Kakšne so torej filmske reprezentacije Marlowa kot elizabetinskega avtorja in kako se vanje vključujejo upodobitve njegovega slavnejšega sodobnika?

Posebno vprašanje marlowoslovja (in, seveda, shakespearoslovja) je odnos med Marlowom in Shakespearom. V primerjavah med obema dramatikoma je že pravi kliše vprašanje, kakšna bi bila literarna zgodovina, ako bi Shakespeare umrl pri enaki starosti kot Marlowe. Poleg vprašanja neposrednega in posrednega, dokazljivega in hipotetičnega vplivanja, citiranja in aludiranja avtorjev drugega na drugega je za film in televizijo očitno zelo zanimivo tudi vprašanje avtorstva njenih besedil – Marlowe tukaj nastopa kot eno od imen, ki naj bi stala za besedili, pripisanimi Williamu Shakespearu.

Medtem ko nekateri menijo, da je Shakespeare edini, ki je zares univerzalen in apolitičen, za Marlowa

velja ravno nasprotno. Shakespeare naj bi bil podoba »dobrega okusa, reda in angleške nacionalne identitete«⁴, njegovo delo je »tako osupljivo in tako sijajno, da se zdi, da je prišlo od boga, ne od navadnega smrtnika, kaj šele od navadnega smrtnika s podeželja in s skromno izobrazbo«⁵. Shakespearova politika velja za asimilacionistično, Marlowe pa je odpadnik, čeprav mu, vsaj v kulturnih in literarnih študijah, prav razuzdanost, kljubovanje, amoralnost, homoerotika – skratka disidentstvo – zagotavljajo zelo visoko mesto na lestvici danes relevantnih avtorjev in avtoric.

Will Shakespeare (1978)

Začnimo tale pregled konec sedemdesetih let 20. stoletja, s šestdelno televizijsko nadaljevanko *Will Shakespeare* (RAI/ITC, 1978, Mark Cullingham, Robert Knights, Peter Wood, po scenariju Johna Mortimerja). Nadaljevanka je biografska spekulacija, posebej o tem, kako je Shakespearovo življenje vplivalo na njegova dela. Prva epizoda, »Dead Shepherd«, je posebej osredotočena na Marlowa. Že sam naslov je sklic na Shakespearovo igro *Kakor vam drago*, v kateri je ta besedna zveza menda sklic na Marlowovo smrt.

Mladi in neznani Shakespeare (Tim Curry) je na začetku le reven skrbnik konjev gledaliških obiskovalcev, Marlowe (Ian McShane) pa je že slaven in pomemben dramatik. Ob sebi ima ves čas služabnika in svojega poznejšega morilca Ingrama Frizerja, ki Marlowa očitno zapeljuje in zapelje v vohunska in protivohunska omrežja Francis in Thomasa Walsinghama ter drugih, ki jih poznamo iz Marlowove biografije. Marlowe pa tudi precej pije, omenja se njegovo ženskarstvo. Ves čas se primerja z naslovnim likom svoje drame *Doktor Faust*, za katerega meni, da ravna prav, ko za svobodo do novih spoznanj proda svojo dušo. Marlowe torej zavrne udobno življenje in se poda v nevarno podzemlje, kar ga na koncu stane življenja.

4 Aebischer, Pascale, »Renaissance tragedy on film: defying mainstream Shakespeare«, 117.

5 Greenblatt, Stephen, *Will in svet: kako je Shakespeare postal Shakespeare*, prevedla Marija Zlatnar Moe, Beletrina, Ljubljana, 2016.

1 Potter, Lois, »Marlowe in Theatre and Film«, v: *The Cambridge Companion to Christopher Marlowe*, ur. Patrick Cheney, Cambridge University Press, 2004, str. 266.

2 Aebischer, Pascale, »Renaissance tragedy on film: defying mainstream Shakespeare«, v: *The Cambridge Companion to English Renaissance Tragedy*, ur. Emma Smith in Garrett A. Sullivan Jr., Cambridge University Press, 2010, str. 117–118.

3 Potter, Lois, »Marlowe in Theatre and Film«, 233; Aebischer, Pascale, »Renaissance tragedy on film: defying mainstream Shakespeare«, str. 125.

Anonimnež

Tu vidimo zelo jasno vzporejanje Marlowove domnevne biografije z njegovimi besedili in njihovo opomenjanje v skladu z odpadniško Marlowovo podobo. Ustvarjalci serije temu dodajo še ironičen komentar, ki se sklicuje na domnevno enigmatičnost Shakespeara in njegovih osebnih stališč: Marlowe od Shakespeara, ko ta začne pisati drame, zahteva, naj bo v njih tudi kaj avtobiografskega. Čeprav Shakespeare v Marlowu vidi glavnega elizabetinskega dramatika, ki so mu drugi sledili kot ovce, Marlowe pred smrtjo napove, da bo Shakespeare njegov veliki naslednik. Ostalo je, kot bi se reklo, (literarna) zgodovina.

Zaljubljeni Shakespeare (1998)

Dvajset let pozneje je nastal film, ki je med vsemi, v katerih nastopi Marlowe, najbrž najslavnejši – **Zaljubljeni Shakespeare** (Shakespeare In Love, 1998, John Madden, po scenariju Marca Normana in Toma Stopparda). Prav ta film je po mnenju nekaterih spodbudil novi val zanimanja za Marlowa.

Christopher Marlowe (Rupert Everett) je v dvournem filmu fizično navzoč približno tri minute, je pa bolj prisoten posredno. Marlowe je večino filma (začetek je postavljen v leto 1593, torej v leto Marlowove smrti) slavnejši in pomembnejši, pravi zvezdnik, kar gre Shakespeareu zelo na živce, res pa tudi sam Marlowu prizna, da mu je vseč njegovo zgodnje delo in nekaj vrstic iz *Fausta* celo odrecitira na pamet. Marlowe Shakespeareu, ki zaradi pisateljske blokade hodi na psihoterapijo, da ideje za dramo, ki bo pozneje znana kot *Romeo in Julija*. Ta drama pa svojo končno podobo superuspešnice lahko dobi šele, ko Shakespeare vanjo vpiše svojo

avtobiografijo – tragično in nemogočo ljubezen med njim in aristokratsko hčerjo.

Ob Marlowovi smrti Shakespeare prizna Marlowov vpliv in pravi, da bi vse svoje igre, ki bodo še nastale, zamenjal za Marlowove, ki jih nikoli ne bo. Morda sicer le zaradi občutka slabe vesti, saj nekaj časa zmotno misli, da je odgovoren za Marlowovo smrt, ker se je ob težavah z izbrancem svoje snubljenke predstavil z Marlowovim imenom. Marlowe pa je v resnici umrl zaradi spora glede gostilniškega računa.

Tudi tukaj Marlowe torej pomaga Shakespeareu pri pisateljski rasti, je pa pravo nasprotje zapisov, ki so iz njega naredili enega glavnih odpadnikov zahodne književnosti – v filmu je umirjen in uglajen; o kakšni homoseksualnosti ali ateizmu, recimo, ni sledu. Kolikor pač lahko sklepamo na osnovi njegove zelo kratke prisotnosti in posledične karakterne nejasnosti. Za Marlowa značilno transgresivnost bi lahko prej pripisali Shakespeareu, saj je glavni komično-romantični zaplet povezan z dejstvom, da se zaljubi v fanta. Toda ne zares: »fant«, v katerega je zaljubljen, se izkaže za preoblečeno dekle.

Anonimnež (2011)

Še novejši je **Anonimnež** (Anonymous, 2011, Roland Emmerich, po scenariju Johna Orloffa), ki v središče postavlja elizabetinsko gledališče v povezavi s političnimi spletkami in je hudo spekulativen življenjepis Edwarda de Vere, sedemnajstega grofa oxfordskega, obenem pa zagovor oxfordske avtorske teorije. De Vere je genialen dramatik, navdušen nad (politično) močjo gledališča, ki vse v življenju žrtvuje za pisanje. Toda ker ne more pisati pod prvim imenom, si za krinko najprej izbere Bena Jonsona, potem pa Williama Shakespeara (Rafe Spall), ki je ne preveč sposoben igralec, plehek postavljač in bahač. Ker ne more uspeti s svojim talentom, poskuša z goljufijo.

Marlowe (Trystan Gravelle), ki je bil nekoč neuslišano zaljubljen v Southamptonu in v filmu živi še več

let po zgodovinski letnici svoje smrti, je profesionalno zavisten in sumi Shakespeareovo avtorsko zaroto ter jo želi razkrinkati. Film namigne, da bi bila njegova smrt na neki londonski ulici (ne v zgodovinsko izpričanem Deptfordu) lahko posledica Shakespeareovega lastnoročnega preventivnega maščevanja. Spet lahko vidimo, da Shakespeara brez Marlowa (ali še celo brez Marlowove smrti) ne bi bilo – Marlowe je v obeh filmih prisoten le zato, da ga lahko umorijo, njegova smrt pa je »bistvena za Shakespeareov uspeh«⁶.

Večna ljubimca (2013)

Avtorsko vprašanje je pomembno tudi v filmu **Večna ljubimca** (Only Lovers Left Alive, 2013, Jim Jarmusch), ki se najbolj približa temu, da bi bil film o Marlowu, zlasti ker v njem ni Shakespeara, da bi mu delal konkurenco. Marlowe (John Hurt) jima Jarmuscha je eden od treh najpomembnejših filmskih oseb, poleg večnih ljubimcev Eve in Adama. Vsi trije pa so vampirji. Marlowe je torej že štiri stoletja nemrtev, s čimer je pojasnjena tudi skrivnost njegove smrti. Zdaj živi v Tangerju v Maroku, hrepeni po mladeničih in polovici večnega ljubezenskega para, Evi, dobavlja svežo kri.

Marlowe vztraja pri prikrivanju svoje resnične identitete in literarne zarote, ki je bila zanj nujna, da je njegovo delo lahko preživelo, pa čeprav bi ga Eva rada prepričala, da je že čas, da svet počasi izve za enega največjih škandalov. Sam pove, da je napisal *Hamleta*, od Eve pa izvemo, da so tudi »Shakespeareovi« soneti njegovi. Za Evo je Shakespeare dokaz, da te ponižnost ne pripelje nikamor, za Marlowa pa »nepismen zombijevski filistejec«. Jarmusch je očitno antistratfordijanec, saj verjame, da je Marlowe napisal Shakespeara, s čimer se vrača vsaj v sredino 20. stoletja, ko je to teorijo s svojo knjigo in z raziskavami populariziral Calvin Hoffman.

Nazadnje, na resnično smrtni postelji, ko zastrupljen s kontaminirano krvjo zares

⁶ Menzer, Paul, »Marlowe Now«, v: Christopher Marlowe in Context, ur. Emily C. Bartels in Emma Smith, Cambridge University Press, 2013, str. 360.

Večna ljubimca

Zaljubljeni Shakespeare

umira (v nasprotju s prevaro maja 1593), Marlowe Adamu in Evi reši življenje s še zadnjimi kapljicami »dobre robe«. Tako je spet, čeprav na rahlo drugačen način, v vlogi tistega, ki je žrtvovan, da si drugi zagotovijo nesmrtnost.

Bill (2015)

V nekakšni avanturistični družinski komediji **Bill** (2015, Richard Bracewell, po scenariju Laurencea Rickarda in Bena Willbonda) je Marlowe (Jim Howick) – tole bo zvenelo zelo znano – zrelejši in izkušenejši dramatik komercialnega gledališča, ki Shakespearu (Mathew Baynton) pomaga pri prvih korakih v Londonu, ko se ta tja kljub nasprotovanju žene nameni po več sreče, kot jo je imel kot glasbenik v Stratfordu.

Zaradi kuge so gledališča zaprta, zato se Shakespeare pridruži Marlowu in svojo londonsko kariero začenja kot v paradižnik oblečeni oglas za zelenjavo. Marlowe je mrk, melanholičen, predvsem pa se pritožuje nad tem, da kot dramatik od svojega dela ne more živeti. O spolni ali verski nenormativnosti ni rečeno nič. Izkaže se, da ima dolg za hišo, ki ga ne more več odplačevati, zato Shakespearu po krivem nastavi past in želi španskim zarotnikom na čelu s kraljem Filipom II. prodati njegovo igro. Za Marlowovo smrt film tako ponudi povsem samosvojo razlago: Marlowa v Deptfordu zabode sam kralj Filip II. Španski, ki v Angliji načrtuje atentat na kraljico Elizabeto.

Shakespeare se od Marlowa nauči, da mora iznajti svoj glas, da mora poslušati srce in šele takrat bo lahko začel pisati velike drame, ne več trapastih komedij, ki jih je pisal prej. Pred smrtjo mu

Marlowe izpove tudi špansko zaroto, tako da Shakespeare reši kraljico, kraljestvo in sebe. Ter svoj zakon. Po tem, ko je že prej žena rešila njega.

Upstart Crow (2016)

Komična serija **Upstart Crow** oziroma Povzpetniška sraka (2016, Matt Lipsey, po scenariju Bena Eltona) ima dve očitni formalni televizijski referenci: *Črnega gada* in z osebo elizabetinskega komika Willa Kempa tudi Rickyja Gervaisa v seriji *Pisarna*, vsebinsko pa vsaka izmed šestih epizod izhaja iz enega Shakespearovega dela, ponavadi iz drame, četrta pa temelji na 116. sonetu. Za leto 2017 je dogovorjena že druga sezona in posebna božična epizoda.

Marlowe (Tim Downie) je v tej seriji zelo pomemben lik, saj je prisoten v vseh delih, razen prvega. Predstavljen je kot zelo samozavesten in ekstravaganten možki, ki nosi zadnjo italijansko modo (v elizabetinski Angliji zmeraj sumljivo!) in mu je čisto vseeno, kaj si drugi mislijo o njem. In mislijo si lahko, da je ženskar, kaj drugega bi mu že težko očitali, o homoseksualnosti ali verski neortodoksnosti ni govora. Marlowe je, kot ga opiše Shakespeare (David Mitchell), »kakor herpes – vsi ga imajo na ustih«, Shakespeare pa je njegovo nasprotje – zares rad bi ugajal, a je tako neznan, da njegovih iger nihče ne bi uprizoril, če ... In avtorsko vprašanje se tudi tukaj izkaže za neustavljivo privlačno, toda Elton naredi ironičen obrat, ki je novost: tu Shakespeare svoje igre daje Marlowu, ki jih prodaja za svoje, to pa ne le zato, ker jih drugače nihče ne bi uprizoril, ampak ker je očaran nad Marlowom in ga želi

za prijatelja. Marlowa pisanje dramatike namreč sploh ne zanima, potrebuje le krinko, pod katero lahko skrije svoje delo preganjalca katolikov.

* * *

Tale pregled zaključujem z omembami (pobranimi iz različnih virov) dveh projektov, ki naj bi bila posneta po letu 2000 in ju ni bilo, in z enim, ki nas še čaka. Prvi je večkrat napovedan, toda (še) ne realiziran film po romanu Anthonyja Burgessa *A Dead Man in Deptford* (1993). Roman je Marlowova fikcionalizirana biografija, v kateri dela za Walsinghamovo tajno službo in prisostvuje sestankom Raleighove skupine naravoslovcev, vmes pa izkuša ljubezen, večkrat tudi fizično, s Thomasom Walsinghamom. Svoj konec najde nekje v zarotniškem trikotniku med Essexom, Raleighom in Walsinghamom, ki ga poganjajo krivoverstvo, vohunstvo in politične spletke. Scenarij in režija naj bi bila delo Michaela Eliasa, Marlowa pa naj bi igral Sam Riley. Prav tako nikoli ni prišlo do napovedanega filma *Marlowe*, ki naj bi ga režiral John Maybury in naj bi bil posvečen odnosu med Marlowom in Shakespearom, posebej avtorskemu vprašanju. Za igralca Marlowa so se pojavljala različna imena (Johnny Depp, Jude Law, Ewan McGregor), režiser pa naj bi vztrajal pri dvoumnosti Marlowove identitete, predvsem njegove seksualnosti.

Poleg že napovedane druge sezone *Povzpetniške srake* se nam prihodnje leto obeta tudi serija *Will* (TNT, Craig Pearce), v kateri bomo lahko spremljali preboj mladega Williama Shakespeara (Laurie Davidson) na londonske odre, seveda bo med njegovimi rivali tudi Marlowe (Jamie Campbell Bower). Ali bo njun odnos tako predvidljiv, kot si lahko mislimo glede na dosedanjo analizo, pa bomo videli.